

نقش انقلاب اسلامی در فرآیند بازیابی تشیع معاصر

آرش قربانی سپهر* / بهادر زارعی**
مراد دلالت*** / صارم شیراوند****

چکیده

پس از قدرت گرفتن شیعیان در ایران به‌عنوان یک بازیگر مهم در نظام جهانی، سایر شیعیان که در نقاط مختلف پراکنده بودند پس از تماشای این انقلاب روحیه خودباوری پیدا کردند و از انزوای سیاسی بیرون آمدند و جرأت یافتند تا در برابر حاکمیت کشور خود اعتراض کنند. این اعتراض‌های پی‌درپی اقلیت شیعه در کشورهای مختلف، منجر به ظهور احزاب شیعه در این مناطق شد. همین امر جهان را شگفت‌زده کرد و نگاه تمامی پژوهشگران عرصه فرهنگ، تمدن و سیاست را با جهان تشیع معطوف ساخت. بدین سبب، این مقاله با روش تبیینی درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که انقلاب اسلامی در ایران چه نقشی در فرآیند بازیابی تشیع معاصر داشته است؟ بنابراین، می‌توان بیان نمود، رابطه‌ای عمیق بین انقلاب اسلامی و تشیع معاصر وجود دارد به گونه‌ای که هر کدام منجر به تقویت یکدیگر می‌شوند.

واژگان کلیدی

انقلاب اسلامی، جایگاه شیعیان، تشیع معاصر، تحولات منطقه‌ای، ایران.

*. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
std_ar.ghorbanisepehr@khu.ac.ir
b.zarei@ut.ac.ir
**. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
***. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران،
moraddelalat@yahoo.com
****. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران،
sarem_shiravand@yahoo.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۸/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۴

طرح مسئله

در طول قرن‌های گذشته تأثیرگذاری شیعه در سیاست منطقه بسیار کم‌رنگ بوده است. تا جایی که در کشورهای چون عراق و بحرین که دارای اکثریت جمعیت شیعه هستند تحت حاکمیت و کنترل رهبران سنی‌مذهب عربی قرار داشتند. این امر منجر به آن شد تا شیعیان نتوانند به‌عنوان گروه مذهبی - سیاسی بر معادلات قدرت و الگوهای سیاسی در منطقه تأثیرگذار باشند، به‌گونه‌ای که برخی از اندیشمندان^۱ از اقلیت‌های شیعیان به‌عنوان مسلمانان فراموش شده یاد می‌کنند. به همین جهت در آن زمان، پژوهش درباره تاریخ و تمدن اسلامی، در قلمرو جغرافیایی تشیع در جهان اسلام کمتر مورد توجه قرار گرفته است. «جهان در قرن بیستم شاهد حوادث و تحولات گسترده و حتی خیره‌کننده‌ای بود که یکی از آنها وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ ش / ۱۹۷۹ م است.» (اسکندری فاروجی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۶)

پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تشکیل حکومت اسلامی شیعه، زمینه قدرت شیعیان را فراهم آورد. همین امر جهان را شگفت‌زده کرد و نگاه تمامی پژوهشگران و اندیشمندان عرصه فرهنگ، تمدن و سیاست را به جهان تشیع معطوف ساخت. در این بین نقش حساس اسلام در دهه‌های اخیر و همچنین به‌وجود آمدن اتحاد شیعیان با محوریت ایران، منجر به افزایش چشمگیر قدرت شیعیان در منطقه شد و ایران را در محوریت و مرکزیت جهان تشیع، و در نهایت جهان اسلام قرار داده است. (درخشه، ۱۳۹۰: ۳۵۶)

بدین ترتیب انقلاب اسلامی را می‌توان پدیده مهم «قرن بیستم» نام نهاد. انقلابی که نه براساس ایدئولوژی‌های غالب قرن بیستم (کاپیتالیسم و کمونیسم)، بلکه براساس ایدئولوژی اسلام ناب محمدی ﷺ بر ضد حکومتی که از لحاظ ایدئولوژیکی وابسته به غرب، به‌خصوص آمریکا، بود و از لحاظ نظامی نیز لقب «ژاندارم منطقه» به خود گرفته بود، شکل گرفت. انقلاب اسلامی که براساس آموزه‌های اسلام صورت گرفت، ماهیتی کاملاً فرهنگی داشت. (جعفرپور و قزل ایاق، ۱۳۸۹: ۱۱۰)

درواقع فضای کلی موجود در اندیشه‌های انقلاب اسلامی، عقاید و آرمان‌های شیعه بوده و به‌طور طبیعی، گسترش این اندیشه‌ها همراه با بستر اصلی آن، یعنی تشیع قابل تحقق بوده است. (طاهری، ۱۳۸۸: ۱۹۵ - ۱۹۴) بر این بنیاد، علاوه بر تأثیر غیرقابل انکار و مهم مذهب تشیع در پیروزی انقلاب اسلامی ایران، وقوع این رویداد عظیم تاریخی نیز متقابلاً به‌نوعی این مذهب را تحت تأثیر قرار داده است و با پیروزی انقلاب اسلامی پتانسیل نهفته در مذهب تشیع شکوفا شد و

۱. همچون سید عبدالعلی بین جعفر خوانساری و سید عبدالله شهر.

این مذهب در کشور بزرگی مثل ایران به قدرت سیاسی دست یافت. (احمدی، ۱۳۹۰: ۲۵۶)

این انقلاب در ایران از هویت سیاسی شیعه که قبلاً کم‌وبیش شکل گرفته بود، حمایت کرده و کانونی برای تمرکز پیرامون آن به‌وجود آورد و سرانجام منجر به آن شد که شیعیان از حالت افراد یا گروه‌های منزوی و در حاشیه خارج شدند؛ به تعبیر دیگر به شیعیان جرأت داد هویتشان را بیان کنند و ابزاری در اختیار آنان گذاشت تا حضور خود را برای دیگران محسوس نماید. (کاظمی دینان، ۱۳۸۸: ۹۸)

بر پایه مطالب بیان‌شده این مقاله درصدد آن است با استفاده از روش تبیینی به این سؤال که انقلاب اسلامی در ایران چه نقشی در فرآیند بازیابی تشیع معاصر داشته، پاسخ دهد.

الف) بنیادها، شالوده‌ها و مفاهیم

۱. انقلاب

انقلاب از ماده «قلب» و به‌معنای دگرگونی و زیر و رو شدن آمده و در اصطلاح عبارت است از براندازی سریع و پرخاشگرانه نظام حاکم و ایجاد نظام مطلوب توسط مردم. شورش عده‌ای برای واژگون کردن حکومت موجود و ایجاد حکومتی نو (معین، ۱۳۸۶: ۲۹۱) و انقلاب تحول‌پسندیده‌ای است که در طی آن حکومت مستقر به دلایلی، توانایی اجبار و اعمال زور را از دست می‌دهد و گروه‌های گوناگون اجتماعی و سیاسی به مبارزه برمی‌خیزند تا قدرت سیاسی را قبضه کنند، این مبارزه اغلب مدتی طول می‌کشد تا آنکه سرانجام نهادهای جدید سیاسی جانشین نهادهای قدیم شوند. (بشیریه، ۱۳۸۲: ۱)

استاد مطهری ضمن بررسی لغوی واژه انقلاب و انواع آن، مفهوم اجتماعی انقلاب را «وضع‌ای را با اراده خود خراب کردن برای رسیدن به وضعی بهتر» و «واژگون کردن وضع حاکم برای برقراری نظامی متعالی‌تر» معرفی می‌کند. (مطهری، ۱۳۷۲: ۱۱۰) بنابراین انقلاب اسلامی، جریانی است دینی که نظریه‌پردازی در این حوزه بایستی بر مبنای دینی پایه‌ریزی شود و براساس نگاه هستی‌شناسی اسلامی شکل بگیرد. (محمدی و خدادادی، ۱۳۹۶: ۱۳۱)

بر این بنیاد، در ایران انقلابی رخ داده است که همه معادلات را به‌هم ریخته، حساب‌های به اصطلاح علمی و جامعه‌شناسانه را نقش‌برآب کرده است، به‌طوری که کسی باور نمی‌کرد که انقلابی رخ بدهد که خاستگاه آن مساجد باشد، درحالی که هیچ تشکیلاتی هم در میان مردم وجود نداشته باشد و مردم هیچ نوع تمرین حزبی و انقلابی هم نداشته باشند. به هر حال می‌بینیم که غربی‌ها از جمله کشور فرانسه، انگلیس و آلمان هم این انقلاب را پدیده‌ای نوظهور می‌دانند.

استاد مطهری شش متغیر را برای تحلیل انقلاب ایران طرح می‌کند؛ ۱. حاملان انقلاب ۲. علل

انقلاب ۳. اهداف انقلاب ۴. شعارهای انقلاب ۵. نقش رهبری ۶. حضور اقشار مختلف در انقلاب. (مطهری، ۱۳۷۲: ۱۳۹ - ۱۱۷) بنابراین اسلام جهت‌گیری نهضت‌های الهی را به‌سوی مستضعفین می‌داند اما خاستگاه هر نهضت و هر انقلاب را صرفاً مستضعفین نمی‌داند یعنی برخلاف مکتب مادی. (همان: ۳۷)

۲. شیعه

شیعه به لحاظ لغوی به گروهی از مسلمانان گفته می‌شود که به امامت امام علی علیه السلام و فرزندان او معتقدند. (معین، ۱۳۸۶: ۷۴۱) در اصطلاح شیعه نام عمومی تمام فرقه‌هایی است که قائل به امامت و خلافت بلافصل حضرت علی علیه السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و آله بوده و اعتقاد دارند که امامت، جز از اولاد وی خارج نمی‌شود. (متقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۹)

آغاز پیدایش شیعه را که برای اولین بار به شیعه علی علیه السلام معروف شدند، همان زمان رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باید دانست. شیعیان یکی از اصول و ایدئولوژی‌های ثابت خود را بر مبنای عدم‌پذیرش خلافت و رهبری غیر از اهل‌بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و استبدادی و تحریفی بودن به‌عنوان میراث تاریخی، عقیدتی و نیز سیاسی خود می‌پندارد. (درخشه، ۱۳۸۴: ۱۵) شیعیان خلافت و امامت را در امتداد رسالت و امری الهی و تابع تعیین خداوند و تصریح پیامبر می‌دانند. از این‌رو به ولایت امیرالمومنین علی علیه السلام معتقد بوده و در فقه و احکام اسلامی نیز به فعل و سخن امامان معصوم علیهم السلام ملتزمند. آنان احادیثی را معتبر می‌دانند که از طریق راویان موثق به پیامبر یا یکی از دوازده امام معصوم و حضرت زهرا علیها السلام منتهی شود (بغدادی، ۱۳۸۵: ۳۰۰) به‌هرحال اینکه، شیعه، عدالت را از صفات خداوند و جزء اصول مذهب خود می‌داند. (حسینیان، ۱۳۸۰: ۱۴) بر این مبنای عدالت در سال‌های اخیر هویت شیعه بیشتر تحت‌تأثیر عوامل داخلی و بین‌المللی قرار گرفته است. (آدمی، ۱۳۹۱: ۱۶۰)

۳. اسلام سیاسی

اصطلاح اسلام سیاسی،^۱ اصطلاحی جدید است که در برابر اسلام سنتی پدید آمده است و به دنیای مدرن تعلق دارد. (بهروزلک، ۱۳۸۶: ۱۰) اسلام سیاسی گفتمانی است که حول دال مرکزی اسلامی نظم یافته است. این گفتمان، قائل به قرائتی جامع و حداکثری از اسلام بوده و بازگشت به اسلام را به‌عنوان تنها راه‌حل بحران‌ها و چالش‌های معاصر تلقی می‌کند. (نادری و عارفی گوروان، ۱۳۹۶: ۲۸) اسلام سیاسی را می‌توان گفتمانی به حساب آورد که گرد مفهوم مرکزی حکومت اسلامی نظم یافته است. (سعید، ۱۳۷۹: ۳۲) هدف نهایی اسلام سیاسی، بازسازی جامعه براساس اصول اسلامی است و

1. Political Islam.

در این راه به دست آوردن قدرت سیاسی، مقدمه‌ای ضروری تلقی می‌شود. (حسینی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۷) در همین راستا و تبیین اسلام سیاسی در ایران بعد از وقوع انقلاب، گروه دیگری در صدد ترکیب اسلام با سوسیالیسم برآمدند تا از این طریق به بازسازی مفاهیم دینی پرداخته و تصویری نوین و جذاب از اسلام ارائه دهند. (مرادی، ۱۳۸۸: ۳) بنابراین کار امام خمینی از این جهت اهمیت دارد که وی نه تنها با رژیم پهلوی به طور خاص بلکه با نظم رایج در جهان اسلام به طور عام نیز به مخالفت برخاست. به واسطه ایشان است که اسلام‌گرایی از یک مخالفت ساده و طرح سیاسی کنار افتاده به یک جنبش ضد نظم حاکم تبدیل می‌شود. (حسینی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۰۴)

ب) پروژه‌های غرب در تهدید انقلاب اسلامی ایران

به طور کلی رویکرد غرب در ایجاد پروژه‌های ایران‌هراسی و همچنین شیعه‌هراسی را می‌توان در جهت مخدوش کردن چهره انقلاب اسلامی ایران و با هدف ممانعت از الگوپذیری کشورهای منطقه و همچنین کاهش نقش و جایگاه این کشور در معادلات منطقه‌ای و بحران‌های خاورمیانه ارزیابی کرد. ایالات متحده به منظور ممانعت از نفوذ تفکر انقلاب اسلامی در منطقه و نیز منزوی ساختن ایران از سایر کشورها با استفاده از ابزارهای قدرت نرم یعنی فرهنگ، ارزش‌ها و نیز سیاست خارجی، طرح‌های ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی را به اجرا در آورد.

۱. ایران‌هراسی

مسئله ایران‌هراسی که امروزه غرب در تبلیغات جهانی خود تعقیب می‌کند و جهانیان را به خصوص کشورهای عرب منطقه را از آن می‌ترساند با رویکردی هدف‌دار صورت می‌گیرد. در این میان حجم گسترده‌ای از تبلیغات رسانه‌های غرب به ویژه آمریکایی علیه ایران بازگوکننده واهمه آنها از سنت جاری انقلاب اسلامی در ایران است. (ملکوتیان، ۱۳۸۹: ۵۸) پروژه ایران‌هراسی به وسیله تبلیغات سنگین رسانه‌ای و ایجاد عملیات روانی از سوی آمریکا و بعضی از کشورهای غربی علاوه بر حوزه کشورهای غربی در حوزه کشورهای عربی و کشورهای منطقه نیز گسترش یافته و با مانور سیاسی بسیار بالایی در رسانه‌ها و شبکه‌های عربی نیز در حال شکل‌گیری و راهبری است. در این طرح نظام سلطه، انزوای جمهوری اسلامی ایران را در دستور کار قرار داده است تا از این منظر ایران را از متن مناسبات با همسایگان به حاشیه ببرد و قدرت تأثیرگذاری ایران را به حداقل برساند. در این میان مهم‌ترین کارکرد ایران‌هراسی غرب، متوجه کردن افکار عمومی به مخاطره‌آمیز بودن فعالیت‌های ایران در عرصه بین‌المللی و تکنولوژیکی است که اهم آن را فعالیت صلح‌آمیز هسته‌ای ایران تشکیل می‌دهد.

درواقع این طرح محصول یک سیاست مشترک میان آمریکا و رژیم صهیونیستی بوده، و درحقیقت بخشی از پازل راهبردی آمریکا در جنگ نرم علیه جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهد. در این بین هدف اصلی از اجرای این طرح، امنیتی کردن فضای ایران و تلاش برای معرفی ایران به‌عنوان تهدیدی علیه کشورهای منطقه و صلح و امنیت بین‌الملل است.

پروژه ایران‌هراسی و بیان این طرز تلقی که ایران برهم‌زننده نظم عمومی بین‌المللی و همچنین مداخله‌گر در امور کشورهای منطقه بوده تا از قیل آن منافع خود را تأمین نماید، از طرف کشورهای غربی پیگیری می‌شود. تلاش برای خطرناک نشان دادن فعالیت‌های هسته‌ای ایران، جهت‌دهی افکار عمومی جهان در سطح شهروندان و مسئولان برای ایجاد یک جبهه واحد علیه ایران، نشان دادن ایران به‌عنوان یک کشور منزوی، ایجاد وحشت در کشورهای همسایه ایران نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای جمهوری اسلامی، ایجاد حساسیت نسبت به عملکردهای ایران بر ضد محیط زیست، ادعای اینکه ایران به علت نفت و گاز فراوان نیازی به انرژی هسته‌ای ندارد و از محورهای اصلی جنگ روانی آمریکا بر ضد برنامه صلح‌آمیز هسته‌ای ایران است. (داداشی، ۱۳۸۶: ۴) از این‌رو عوامل ذکر شده همه از این عامل نشئت می‌گیرد که انقلاب اسلامی ایران توانسته خود را به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای و حامی کشورهای دوست در راستای همگرایی و اتحاد مسلمین معرفی کند. به‌همین دلیل کشورها غربی دست به ایران‌هراسی زده‌اند. اما همین عامل زمینه‌ای شده تا انقلاب اسلامی راه خود را برای برپایی عدالت جهانی و جهان‌گرایی مهدویت ادامه دهد.

۲. شیعه‌هراسی

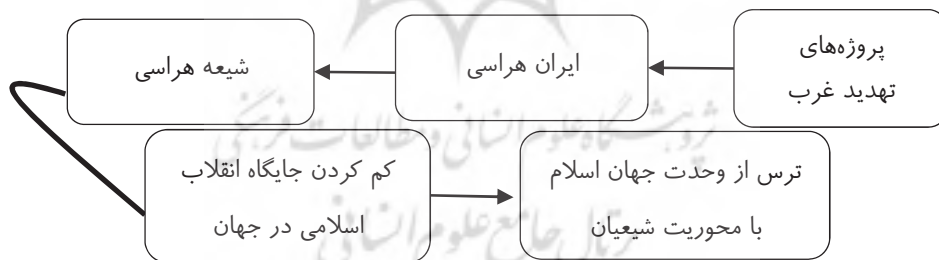
رویارویی اسلام و غرب پدیده جدیدی نیست و ریشه‌های تاریخی دارد. واکنش و هراس غرب همواره از رشد و گسترش اسلام بوده است. با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و احیای مجدد ارزش‌های اسلامی و بازیابی دوباره هویت اسلامی، موج احیاگرایی در کشورهای اسلامی آغاز شد. بنابراین کشورهای غربی با استفاده از ابزارها و مکانیزم‌های سخت و نرم قدرت، در صدد مقابله با اسلام سیاسی که اینک کانون اصلی آن ایران و در خاورمیانه، منطقه تأمین‌کننده منافع غرب در آسیا محسوب می‌شد، برآمدند. (خراسانی، ۱۳۸۹: ۱۱)

به منظور تقویت اثربخشی آینده‌های شیعه‌هراسی، نهادهای غرب از آینده‌های تبلیغاتی ایران‌هراسی و شیعه‌هراسی به‌صورت توأمان استفاده می‌کنند تا عمق استراتژیک روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران را با چالش مواجه کنند. به‌عبارتی رصد جنگ تبلیغاتی غرب در مختصات نوین امنیتی خاورمیانه بیانگر شکل‌گیری دور جدیدی از عملیات روانی با ابزار شیعه‌هراسی است که

پیش‌زمینه آن توسط پادشاه اردن با عنوان «جغرافیای سیاسی هلال شیعه» شکل گرفته بود. «ایران‌هراسی در سطوح منطقه‌ای»، «شیعه‌هراسی در سطوح فرمانطقه‌ای» و «اسلام‌هراسی در بعد جهانی» پیگیری می‌شود که ابزار، اهداف، شیوه و روش‌های خنثی‌سازی هر کدام از آنها متفاوت است که در صورت نبود سیاستی منسجم در برنامه پنجم می‌تواند چالش‌هایی را برای حفظ بنیان‌های اقتدار ملی منطقه‌ای و همچنین وحدت جهان اسلام به‌وجود آورد. (دل‌اورپور اقدم، ۱۳۸۸: ۶) بر این اساس، آمریکا در واقع می‌کوشد تا اتحاد میان ایران با کشورهای عربی صورت نگیرد (جمعه‌ای، ۱۳۸۸: ۱۵۸)

با توجه به فعالیت‌های ذکر شده که غرب علیه شیعیان انجام می‌دهد، می‌توان اذعان داشت که انقلاب اسلامی توانسته به چشم‌اندازهای خود به منظور احیای عدالت و توسعه همگرایی منطقه‌ای گام‌های مؤثری بردارد که غربی‌ها با ایجاد سد و تفرقه خواهان آن هستند که این همگرایی صورت نگیرد. به‌رحال یکی از رسالت‌های انقلاب اسلامی توسعه روابط خود با سایر کشورهای اسلامی در راستای احیای عدالت است. بر اساس این، با برنامه‌های پیش روی انقلاب جایگاه شیعیان روزبه‌روز در جهان پررنگ‌تر و اهمیت می‌یابد.

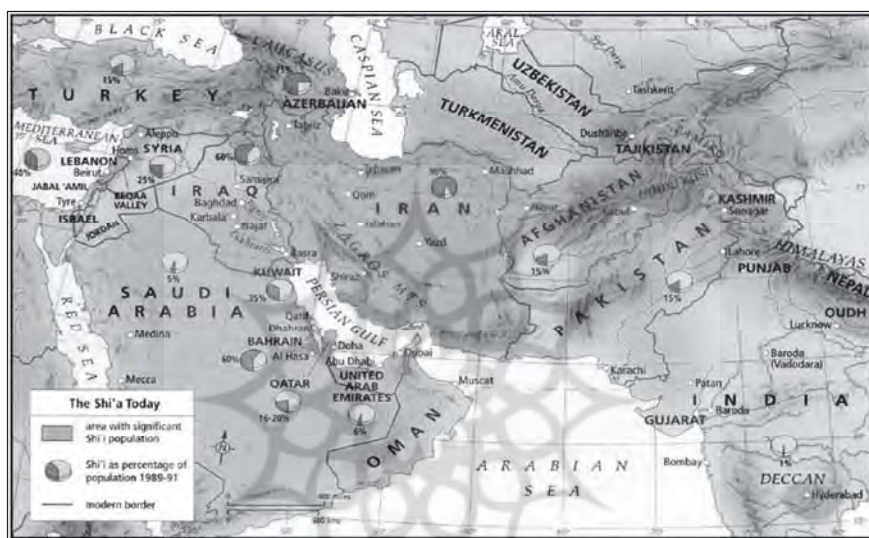
بنابراین مذهب شیعه با توجه به اندیشه‌ها و آموزه‌ها و اعتقادات خود ضمن دعوت از دیگران برای آرامش، همزیستی و صلح، همواره با نظام سلطه و استعمار مبارزه کرده است. در نتیجه این افتخار جاودانه شیعه که در عین ظلم‌ستیزی و روحیه جهادی، همواره با اشغال‌گری مخالف بوده و صلح‌طلبی و حمایت از مظلومین و مستضعفین را از آرمان‌های خود می‌داند، آن را از دیگران متمایز می‌نماید. (افشردی و اکبری، ۱۳۹۱: ۲۶ - ۲۵) بنابراین اصول‌های بنیانی شیعیان زمینه‌ای شده تا دشمنان علیه آنان در جهان شیعه‌هراسی راه بیاندازند.

شکل (۱) پروژه‌های تهدید غرب؛ ترس از وحدت جهان اسلام

ج) چرایی اهمیت یافتن ژئوپلیتیک شیعه

از نظر جغرافیایی بیشتر شیعیان در منطقه خلیج فارس زندگی می‌کنند. (احمدی، ۱۳۸۶: ۸) پس از ایران بیشتر شیعیان در کشورهای عراق، بحرین، آذربایجان، عربستان سعودی، ترکیه، پاکستان، افغانستان، امارات متحده عربی، کویت، قطر و عمان ساکن هستند. علاوه بر کشورهای ذکر شده در مطالب بالا، لبنان، یمن، سوریه، هند، تاجیکستان و ازبکستان را نیز باید افزود. همچنین شیعیانی که در خارج از قاره آسیا و عمدتاً در اروپا، آفریقا و آمریکا زندگی می‌کنند. (حافظنیا و احمدی، ۱۳۸۸: ۸۳) بدین ترتیب می‌توان از یک امتداد شیعی سخن به میان آورد که از شبه قاره هند آغاز می‌شود و بخش‌های قابل توجهی از هند و پاکستان را پوشش می‌دهد و سپس بخش مهمی از افغانستان و حتی آسیای مرکزی را شامل می‌شود و در ادامه، ایران، اکثریت عراق و یمن و برخی کشورهای خلیج فارس مانند بحرین و منطقه شرق عربستان سعودی را پوشش می‌دهد. (محمدپور، ۱۳۸۵: ۲۵۷)

شکل (۲) نقشه پراکندگی شیعیان در خاورمیانه (Source: <http://www.pbs.org>)

بر این بنیاد، نقش حساس اسلام در صحنه سیاست بین‌المللی در دهه‌های اخیر باعث شده است که ژئوپلیتیک کورهای که تمام یا اکثریت جمعیت آنها مسلمان است، بازنگری و ارزیابی شود. این امر، به‌ویژه در هنگامی اهمیت خاص می‌یافت که پیوستگی جغرافیایی و جایگاه ویژه این بخش از جهان به لحاظ دسترسی به عظیم‌ترین منابع نفتی خودنمایی می‌کرد و پدیده‌ای به نام جهان اسلام را مطرح می‌ساخت. (همان، ۱۳۸۰: ۷۲ - ۷۱) در این چارچوب، موقعیت حساس ژئوپلیتیک جهان اسلام و جمعیت بیش از یک‌ونیم میلیارد نفری مسلمانان در جهان، صاحب‌نظران و سیاستمداران غرب را وادار

ساخته تا در حوزه ژئوپلیتیک، به اسلام و به‌طور ویژه به عنصر تشیع توجه خاصی می‌ذول کنند. از منظر جغرافیای سیاسی، پیدایش نهضت‌های اسلامی به‌منزله یکی از عوامل متغیر ژئوپلیتیک، موجب افزایش حساسیت‌ها درباره دیگر عوامل ثابت آن شده است. از این منظر، با توجه به مرام و ایدئولوژی خاص جنبش‌های اسلامی و دسترسی آنها به منابع نفتی و قدرت سیاسی در مناطق حساس جغرافیایی، تأثیرگذاری ژئوپلیتیکی آنها دو چندان شده است. به‌همین دلیل غرب می‌کوشد مانع گسترش و تعمیق چنین رویدادهایی شود که از نظر آنها تهدید جدی برای منافع دنیای غرب به‌شمار می‌رود. (پاشاپور، ۱۳۸۲: ۲۲۷ - ۲۲۶) از این‌روست که ژئوپلیتیک شیعه و سرزمین‌های شیعه‌نشین، از حساسیت خاصی برای قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی برخوردار شده است و موجب شکل‌گیری مفهوم ژئوپلیتیک شیعه شده است.

پتانسیل درونی اسلام شیعه، وجود عواملی حرکت‌زا و قیام‌آفرین در درون این مذهب، امکان ارائه تفسیری انقلابی از آن را ممکن ساخت. از سوی دیگر، وجود عناصری اعتقادی و موردتوجه ستم‌دیدگان، زمینه‌های هژمونیک شدن آن را آسان کرد. از جمله می‌توان به مفاهیمی مانند «عدالت اجتماعی، امامت انسان صالح، و وعده وراثت نهایی زمین و حاکمیت بر آن» توسط مستضعفین و انسان‌های صالح اشاره کرد. (اخوان مفرد، ۱۳۸۱: ۱۳۳) بر اساس این در بحران افغانستان، ناآرامی‌های جنوب پاکستان، بی‌ثباتی در عربستان سعودی، اسلام‌گرایی در ترکیه و تحولات عراق، منجر به آن شد که واژه شیعه به‌طور مکرر در روزنامه‌ها ظاهر شود. (توال، ۱۳۸۰: ۱)

به نظر می‌رسد شیعه به دلیل برخورداری از قدرت تأثیرگذاری بر تحولات و سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای غرب اهمیت ژئوپلیتیک خاصی دارد. (همان: ۶) از این‌رو دولتمردان غربی برای مهار تأثیرات ژئوپلیتیک شیعه، طرح خاورمیانه جدیدی را مطرح کردند. آنان در این طرح به‌دنبال تغییر ساخت‌های فکری، فرهنگی، اجتماعی و دینی منطقه‌اند. (مایل افشار، ۱۳۸۴: ۵۴) از نظر غربی‌ها، سکونت بیشتر شیعیان در مناطق حساس ژئوپلیتیکی و ایدئولوژی انقلابی آنان، منافع غرب را در منطقه به خطر می‌اندازد. (فاضلی‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۷۸)

«مارتین کرامر»^۱ در کتاب *تشیع مقاومت و انقلاب مدعی* است که در دوران معاصر، تشیع برخی از قوی‌ترین مفاهیم طغیان انقلابی را پدید آورده است. جنبش‌های شیعه، امروزه استراتژی‌های سیاسی فوق‌العاده اصیلی را ابداع کرده‌اند که غالباً موجب شگفتی و حیرت دنیای اسلام و غرب شده است. این شیوه‌ها در ایران از عظیم‌ترین موفقیت‌ها برخوردار بوده و الهام‌بخش سایر شیعیان در دنیای

1. Martin Kramer.

عرب و جنوب آسیا نیز شده است. کمربندی از تشیع، حیات اقتصادی، استراتژیکی و تاریخ اسلام را در برگرفته و بخش‌هایی از لبنان، سوریه، عراق، افغانستان، عربستان، کویت، بحرین، ایران، پاکستان و هندوستان را شامل می‌شود. این کمربند در کشورهای مختلف، به اکثریت و اقلیت شیعه تقسیم می‌شود و خود دنیایی است که تأثیرات گوناگون در آن به سرعت انتقال می‌یابد. (ملائک، ۱۳۹۰: ۸)

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نوشته شده است که همه مسلمانان یک امت‌اند و دولت جمهوری اسلامی ایران مؤظف است که سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش پیگیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد. (محمدی، ۱۳۷۱: ۲۴)

بنابراین در چگونگی و چرایی شکل‌گیری مفهوم ژئوپلیتیک شیعه، تعداد جمعیت شیعیان بسیار حائز اهمیت است. زیرا هرچه تعداد جمعیت شیعیان در منطقه و خاورمیانه بیشتر شود، ژئوپلیتیک شیعه قدرتمندتر و حساسیت مخالفین شیعه بیشتر و توجه به ژئوپلیتیک شیعه را نزد محققین غربی بیشتر می‌نماید. از این‌رو، توجه به تعداد جمعیت شیعیان مهم است که در ادامه سعی بر آن است تا ارقامی درست از تعداد جمعیت شیعیان آورده شود که اهمیت ژئوپلیتیک شیعه را افزون‌تر می‌نماید. مرکز تحقیقات و پژوهش‌های آمارگیری استراتژیک انگلیس ویژه ادیان و مذاهب و اعتقادات دینی موسوم به «لیوفر» در «ویستمستر» لندن که نزدیک ۲۲۲ دفتر در کشورهای جهان دارد، در سال ۲۰۱۳ آمارهایی را در این زمینه ارائه داده که حاکی از افزایش بیش‌ازپیش تعداد شیعیان جهان است. مرکز تحقیقات و پژوهش‌های آمارگیری استراتژیک انگلیس ویژه ادیان و مذاهب و اعتقادات دینی موسوم به «لیوفر» در «ویستمستر» لندن که نزدیک ۲۲۲ دفتر در کشورهای جهان دارد، در سال ۲۰۱۳ آمارهایی را در این زمینه ارائه داده که حاکی از افزایش بیش‌ازپیش تعداد شیعیان جهان است. در جدول شماره (۱) درصد جمعیت شیعیان به تفکیک در چند کشور منطقه گردآوری شده است که نشان از جایگاه شیعیان بیش از گذشته در بازیگری و مناسبات جهانی است.

جدول (۱) درصد جمعیت شیعیان در هجده کشور جهان					
درصد جمعیت شیعه	کشور	ردیف		کشور	درصد جمعیت شیعه
۹۰٪	ایران	۱	۱۰	افغانستان	۱۷٪
۷۷٪	بحرین	۲	۱۱	امارات متحده عربی	۱۶٪
۶۳٪	عراق	۳	۱۲	عربستان سعودی	۱۳٪
۵۹٪	آذربایجان	۴	۱۳	سوریه	۱۱٪

۴۰٪	لبنان	۵	۱۴	قطر	۱۰٪
۳۷٪	یمن	۶	۱۵	عمان	۱۰٪
۲۴٪	کویت	۷	۱۶	تاجیکستان	۵٪
۲۳٪	ترکیه	۸	۱۷	ازبکستان	۵٪
۲۰٪	پاکستان	۹	۱۸	هند	۳٪

Source: (The Global Economy.com, 2013)

شایان ذکر است کشورهایایی که کمتر از ۳٪ جمعیت آنان شیعه‌اند در این فهرست نیستند. بنابراین ارقام مربوط به شیعیان به دلیل محدودیت داده‌های موثق به‌طور کلی در یک محدوده ارائه شده است.

د) اثرات منطقه‌ای انقلاب اسلامی ایران

خصوصیات ژئوپلیتیکی کشورهای واقع در حوزه ژئوپلیتیکی شیعه و ساختار طبیعی و انسانی ژئوپلیتیک شیعه، صفاتی را به آن بخشیده که به منزله یک واحد کارکردی فعال و مؤثر در نظام جهانی عمل می‌کند. صفاتی نظیر «منابع، جمعیت، طرز قرارگیری، موقعیت جغرافیایی و نظایر آن، منطقه را در مسائل مهم جهانی نظیر انرژی، عملیات و راهبرد نظامی، اندیشه دینی، امنیت بین‌المللی، تجارت جهانی و ...» درگیر کرده است. نگاهی به شرایط اقتصادی، سیاسی و جمعیتی شیعیان منطقه روشن می‌سازد که به غیر از ایران در هیچ کشوری قدرت مطلق در دست شیعیان نیست و اکثر آنها در وضعیت نابسامان اجتماعی زندگی می‌کنند، به‌نحوی که حتی از داشتن یک زندگی معمولی محروم شده‌اند و در بیشتر این مناق با شیعیان همانند شهروند درجه دوم رفتار می‌شود و در اکثر کشورهای منطقه، اقلیت غیرشیعه همواره شیعیان را در معرض انزوا قرار داده‌اند.

همین محرومیت‌های همه‌جانبه‌ای که بر شیعیان منطقه اعمال می‌شود، منجر به اعتراض این اقلیت مذهبی شده است. این اعتراض‌ها به‌دنبال بالا رفتن سطح آگاهی اجتماعی متبلور شده‌اند و روزبه‌روز ابعاد گسترده‌تری به خود می‌گیرند. تاریخ این منطقه هم بازتاب مبارزات مردمی به‌ویژه شیعیان در راه رسیدن به آزادی، استقلال، حاکمیت اسلامی و مشارکت سیاسی و اقتصادی است. در این راستا تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی، تأثیر فراوانی در استمرار این حرکت‌ها داشته‌اند، به‌ویژه وقوع انقلاب اسلامی ایران، افق‌های تازه‌ای به روی شیعیان منطقه گشود و آنان را برای مبارزه جهت تغییر وضع موجود رهنمود ساخت و این در حالی است که دولت‌های منطقه بی‌توجه به فاکتورهای جغرافیایی سیاسی شیعیان و مؤلفه‌های مثبت جغرافیایی آنها به گرایش‌ها و تعصبات

قومی مذهبی متکی هستند. جداسازی شیعیان از دیگر گروه‌ها و جمعیت‌ها و در انزوا قرار دادن و همچنین عدم مشارکت آنان در قدرت و حاکمیت کشور، نمود بارز بی‌توجهی به جنبه‌های مختلف جغرافیای سیاسی از سوی دولت‌های منطقه به‌شمار می‌آید. (متقی زاده، ۱۳۸۴: ۲۰۳)

با این حال غرب به این نکته هم توجه دارد که به جز ایران، در سایر نقاط، شیعیان توسط دولت‌های منطقه در فقر و محرومیت هستند و به‌همین دلیل به وضعیت موجود خود معترض هستند و هرگونه تغییر شرایط سیاسی حاکم در این کشورها امکان حاکمیت کامل شیعیان را بر این کشورها فراهم خواهد کرد. از طرف دیگر جمعیت شیعه عرب به لحاظ استراتژیکی در قلب بزرگترین منطقه نفت‌خیز خاورمیانه قرار دارند. با توجه به این موضوع، «فولر»^۱ در کتاب *شیعیان عرب، مسلمانان فراموش شده* بیان می‌کند که از بُعد نظری، شیعیان عرب به همراه ایران می‌توانند بیشترین منابع نفتی خلیج فارس را تحت کنترل خود درآورند. (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۳: ۱۸۳) شاید آگاهی غربی‌ها به‌ویژه آمریکایی‌ها از این مسئله منجر به آن شده است که آنها سیاست و تدابیر خاصی را در منطقه خلیج فارس اتخاذ کنند و همچنین طرح هلال شیعه را پیگیری کنند و مانع از اتحاد جهان اسلام به‌ویژه شیعیان منطقه و اهل سنت با یکدیگر شوند.

از مهم‌ترین بازیگران غیرملی شیعه در منطقه، شامل بازیگری «حزب‌الله، علویان، زینبیون و فاطمیون» در سوریه که عملاً باعث عدم سقوط سوریه و تجزیه آن شده‌اند و از جان‌گذشتگی‌هایی که این گروه‌های شیعه جهت مقابله با داعش و مخالفان دولت سوریه داشته‌اند، تأثیرگذاری حشد الشعبی به‌عنوان یک نیروی نظامی استراتژی شیعه در عراق و گروه‌های دیگری از شیعه که هرکدام تأثیرگذاری مهمی در تحولات عراق طی یک دهه گذشته در مقابل داعش و نیروهای مخالف حکومت عراق داشته‌اند، بازیگری انصارالله یمن در مقابل ظلم و تفکرات ظالمانه حکومت و مقابله با تفکرات وهابیت و عربستان در یمن که باعث شد در مقابل اتحاد عربستان بدون هیچ امکاناتی مقابله کند، بسیج مردمی بحرین با رهبری روحانیون بحرینی مانند عیسی قاسم در مقابل آل‌خلیفه که با دخالت عربستان مانع سقوط حکومت آنها شده و همچنین تأثیرگذاری شیعیان در کشورهای دیگر که در آینده می‌توانند در حکومت و کشور جایگاه ویژه‌ای پیدا کنند و حکومت‌های دیگر نمی‌توانند آنها را نادیده بگیرند مانند شیعیان عربستان، افغانستان، هند، پاکستان، نیجریه و ... (احمدی نوح‌دانی، ۱۳۹۸: ۲۵ - ۲۴) در ادامه به دو مورد از اثرات انقلاب اسلامی در سطح منطقه‌ای اشاره می‌کنیم.

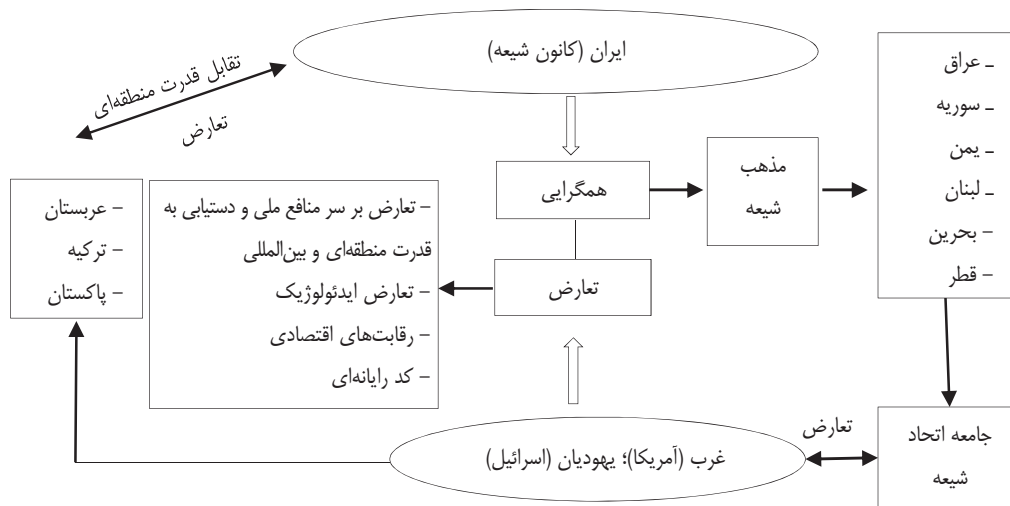
الف) سقوط صدام حسین: سقوط صدام و دولت بعثی عراق در سال ۲۰۰۳، فرصتی برای نیروهای شیعه فراهم آورد تا با درگیر شدن در مسائل مختلف در حوزه سیاسی و اجتماعی و حکومتی

1. Fuller.

عراق، نقش خود را در آینده عراق تثبیت کنند. با این اتفاق، شیعیانی که در گذشته این کشور همیشه توسط عثمانی‌ها، بریتانیایی‌ها و سپس توسط دیکتاتوری حاکم در عراق سرکوب شده بودند، به نیروی سیاسی جدید و قدرتمندی تبدیل شدند. ظهور چشمگیر شیعیان عراق در عرصه اجتماعی - سیاسی و تبدیل آنان از قربانیان خشونت و سرکوب به نیرویی که قادر به در دست گرفتن قدرت در یکی از کشورهای استراتژیک منطقه است، توازن قدرت را در منطقه‌ای که عمدتاً تحت سیطره سنی‌هاست به نفع نیروهای شیعه درهم ریخت. (نادری، ۱۳۹۳: ۱۳۲)

شیعیان عراق، هم از نظر تعداد و هم از نظر تأثیر فکری ایدئولوژیکی از مهم‌ترین گروه شیعه در جهان عرب به‌شمار می‌آیند. اهمیت حضور شیعیان عراق در قدرت سیاسی از آن جهت است که تأثیر یک جامعه شیعه قدرتمند عراقی بر شیعیان عرب دیگر به سبب قومیت مشترک پیوند زبانی، فرهنگی و تاریخی به مراتب بیش از ایران است و امکان دگرگون کردن چشم‌انداز سیاسی عراق و اثرگذاری قابل ملاحظه‌ای بر آینده شیعیان کشورهای عربی دیگر خواهند داشت. (بخشی، ۱۳۹۰: ۷) پیامدهای توانمندسازی شیعیان در عراق به‌طور اجتناب‌ناپذیری از مرزهای این کشور فراتر رفته و منطقه گسترده‌ای از لبنان تا پاکستان را دربرگرفته است. (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷: ۲۳۸) با قدرت‌یابی شیعیان و پیروزی آنها بعد از انتخابات‌های صورت گرفته بعد از سقوط صدام کشورهای فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای احساس خطر کرده با تحریک دیگر گروه‌های عراقی، کردها و سنی‌ها با ایجاد توازن قوی در عراق تلاش کردند تحولات سیاسی در عراق را به نفع خود جهت‌دهی کنند.

ب) پیروزی حزب‌الله در برابر اسرائیل در جنگ ۳۳ روزه: رویارویی حزب‌الله لبنان و اسرائیل طی ۳۳ روز نبرد سنگین و فشرده، نقطه‌عطفی در تحولات و معادلات منطقه‌ای است که از جنبه‌های مختلف در طول نبردهای گذشته رژیم صهیونیستی و اعراب و موردتوجه و دقت‌نظر محافل، کارشناسان و تحلیل‌گران سیاسی منطقه و جهان قرار گرفته است. این جنگ که در نوع خود جنگی نامتقارن قلمداد شده، سرانجام و نتایج آن به جز تلفات، ویرانی و خسارت‌های سنگین مادی، بازتاب و تأثیرات گسترده و مهمی را به‌دنبال داشت، به‌گونه‌ای که صرفاً به حوزه لبنان محدود نشد، بلکه بر محیط پیرامونی و منطقه خاورمیانه نیز تأثیر گذاشت. (شفیعی و مرادی، ۱۳۸۷: ۴۲) بنابراین، ناکامی اسرائیل در جنگ ۳۳ روزه جایگاه موقعیت شیعیان را در عرصه منطقه‌ای و متعاقب آن بین‌المللی ارتقاء داد و موجب شد شیعیان در پشت صحنه این پیروزی پافشاری بیشتری بر مطلوبیت‌های خویش کنند. حوادث و وقایع دوران جنگ و پس از آن حکایت از گسترش بی‌سابقه و نفوذ حزب‌الله در داخل و خارج از لبنان می‌کند. (تلاشان، ۱۳۸۸: ۲۳) بنابراین، مجموعه این تحولات باعث افزایش نقش و موقعیت شیعیان در سطح منطقه و جهان شد.

شکل (۳) انقلاب اسلامی و تأثیرات آن بر شیعیان و تحولات منطقه به نفع شیعیان

ه) اثرات بین‌المللی انقلاب اسلامی ایران

انقلاب اسلامی ایران و فرآیند تمدن‌سازی آن از طریق ارائه یک شیوه زندگی سیاسی - اجتماعی متفاوت و تعریف و پیگیری تمدنی متمایز از نظم سیاسی - اجتماعی و تمدن غرب، باعث بازگشت مذهب (تشیع) در کانون روابط بین‌الملل شده است. (درخشه، ۱۳۹۰: ۴۸۶ - ۴۸۵) بنا به تحلیل فوکو، در انقلاب اسلامی تشیع با تکیه بر موضع مقاومت انتقادی همیشگی خود در برابر قدرت سیاسی حاکم و نیز نفوذ عمیق و تعیین‌کننده خود در دل انسان‌ها، توانست همچون یک مکتب مبارزه و فداکاری، تبدیل به زبان، آیین و صحنه نمایش پیوسته و دائمی شود. (اخوان مفرد، ۱۳۸۱: ۹۰) بر همین اساس، بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند به‌دنبال انقلاب اسلامی ایران بود که ارزش‌های اسلامی و به‌ویژه شیعه در جهان احیاء شد. (دهقان، ۱۳۸۴: ۲۳۴)

به‌دنبال انقلاب ایران، شیعیان در کشورهای مختلف با احساس هویت و خودباوری به سمت تشکیلاتی شدن و تأسیس احزاب گوناگون حرکت کردند و به تبع آن به تدریج توانستند در نظام‌های مدیریتی (دولت، پارلمان) وارد شده، اثرگذار باشند. (احمدی و حافظ نیا، ۱۳۸۹: ۱۵۶) به‌عنوان نمونه می‌توان تأثیر انقلاب ایران را در رویدادهای اخیر عراق مشاهده کرد؛ سرنگونی صدام و نقش تأثیرگذار شیعیان بر کنترل بحران‌های پس از آن موجب ایجاد و گسترش نوعی خودآگاهی و خودباوری و توجه به اهمیت خود در معادلات سیاسی شده است. (تلاشان، ۱۳۸۹: ۱۱۷) به‌گونه‌ای

که در حال حاضر شیعیان در کلیه نهادهای سیاسی جدیدالتأسیس جایگاه مناسبی به خود اختصاص داده‌اند و در هیچ‌کدام از نهادهای اساسی بدون نظر شیعیان، تصمیم‌سازی امکان‌پذیر نیست. (همان: ۱۲۳) در برخی کشورهای دیگر چون افغانستان و پاکستان نیز این امر صادق است؛ هم‌اکنون هزاره‌ها در افغانستان به صورت یکی از بازیگران عمده صحنه سیاسی این کشور و به‌طور کلی منطقه و حتی جهان درآمده است و شیعه مذهب بودن هزاره‌ها نیروی محرک این تحول به‌شمار می‌رود. (توال، ۱۳۸۰: ۹۰) در پاکستان نیز گرچه شیعیان در میان اکثریت سنی، اقلیت به‌شمار می‌روند اما از نظر سیاسی از موقعیت خوبی برخوردار بوده‌اند. در حال حاضر افسران و ژنرال‌های زیادی از شیعیان در ارتش مشغول خدمتند و در مجلس سنا و ملی نیز حضور دارند. (فاضلی‌نیا، ۱۳۸۶: ۱۷۲)

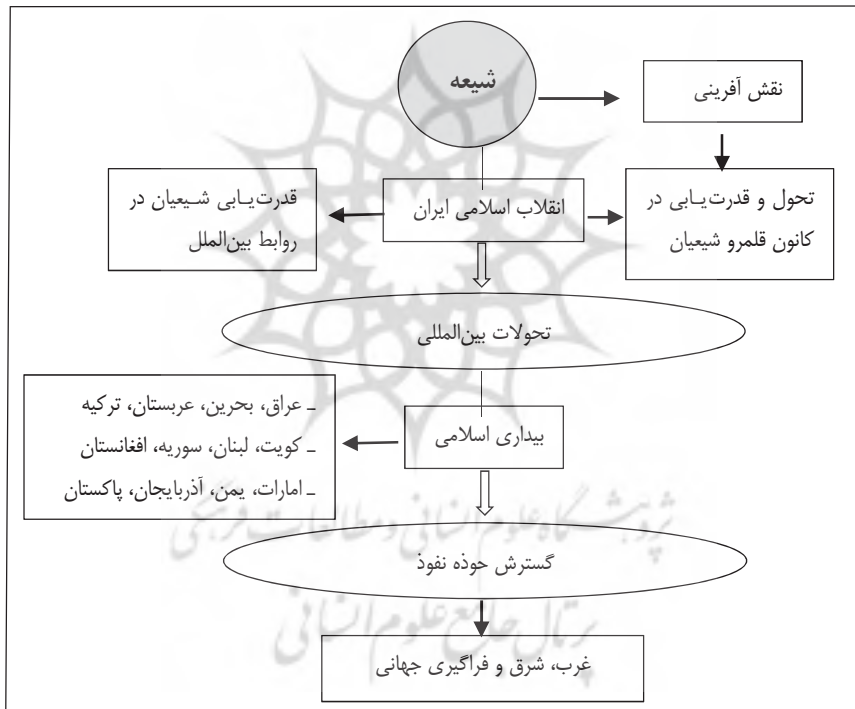
در پی قدرت گرفتن شیعیان در ساختار سیاسی کشورهای خود، آنها به ایفای نقش در عرصه بین‌المللی نیز پرداخته‌اند به‌گونه‌ای که در این دوره پایانی قرن بیستم، تشیع دست‌کم از نظر افکار عمومی کشورهای غربی شبح هولناکی شده است (توال، ۱۳۸۰: ۱۷۲) چراکه به صورت یکی از بازیگران اصلی در جامعه بین‌المللی و جهان درآمده (همان: ۱۸۱) و منشأ بسیاری از تحولات سیاسی و اجتماعی در کشورهای جهان بوده است که این امر در افزایش قدرت شیعیان در منطقه و جهان تأثیر بسزایی داشته است به‌گونه‌ای که قدرتهای جهانی دیگر نمی‌توانند شیعیان را در بازی‌های سیاسی و تحولات جهانی نادیده بگیرند و از بازیگری آنها در روابط بین‌الملل جلوگیری کنند.

بر این مبنا، موضع انقلاب اسلامی در روابط با ابرقدرتهای دوره جنگ سرد و نفی سلطه آنها و پرهیز از فرو رفتن در قالب یکی از اردوگاه‌های کلاسیک، باعث ورود نیروی سومی در صحنه روابط بین‌المللی شد. نیرویی که از پتانسیل بالا برای تحول‌آفرینی برخوردار بود و برعکس نیروهای سوم نظیر جنبش غیرمتعددها، اتحادیه‌های منطقه‌ای و ... نیروی جدید با پتانسیل بالا و موضعی تهاجمی نسبت به نظام موجود وارد عرصه بین‌المللی شد. (حافظ‌نیا، ۱۳۷۸: ۳۴) این نیرو علی‌رغم قرار داشتن در شرایط ناتوانی قدرت نسبت به دو ابرقدرت سنتی یعنی آمریکا و شوروی، توانست روابط بین‌المللی را تحت‌الشعاع قرار داده و روابط متقابل و یا یک‌سویه موجود در اردوگاه‌های دوگانه را دچار تزلزل نماید و دولت‌های متمایل به اتخاذ مواضع مستقل‌تر را وادار به جدایی از اردوگاه‌ها کند و روحیه اعتراض نسبت به نظام سلطه دوقطبی را در آنها تقویت کند. (فوکو، ۱۳۷۹: ۸)

انقلاب اسلامی ایران ماهیت و رسالتی فراملی دارد. انقلاب فراملی برخلاف انقلاب ملی، دارای اهداف و آرمان‌هایی است که فراتر از مرزهای جغرافیایی ایران می‌رود. آمال و آماجی که معطوف به انسان‌ها و ملت‌های دیگر در جوامع دور و نزدیک است. از این رو انقلاب اسلامی ایران فراتر از تغییر و

تحول ساختاری و هنجاری در جامعه و ملت ایران درصدد ایجاد تغییرات و تحولات بنیادی در دیگر جوامع و ملت‌ها براساس نظم سیاسی - اجتماعی اسلامی است. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۱۳۱) از جمله ویژگی‌های تأثیرگذار انقلاب اسلامی برای غرب و حتی جهان اسلام، احیای افکار و اندیشه‌های اسلامی در سراسر جهان بود. مهم‌ترین تأثیر انقلاب اسلامی بر احیای ارزش‌ها و آگاهی‌های اسلامی، القای «تفکر اسلام سیاسی» بود. (محمدی، ۱۳۷۷: ۱۳)

تأثیرات بین‌المللی انقلاب اسلامی ایران و قدرت‌یابی شیعیان در سطح بین‌المللی زمینه‌ای شده تا شیعیانی که در کشورهای حاشیه خلیج فارس تحت حاکمیت امرای سنی بودند، درحالی‌که اقلیت جمعیت شیخ‌نشینان را تشکیل می‌دادند با احساس قدرت و غرور درصدد کسب هویت مجدد، قدرت و اجرای اعمال مذهبی بوده و عدم رضایت خود را نسبت به حکام ارتجاعی بروز دادند. این امر نه‌تنها در کشورهای حاشیه خلیج فارس بلکه در تمام کشورهای جهان که اقلیتی شیعه در آن وجود داشت احساس قدرت نمودند. همانند گروه‌های شیعه و سنی از مصر همچون «خوان المسلمین و جهاد اسلامی تا جنبش مسلمانان مجاهد و حزب سلمانة اسلامی در مالزی»، الهامات زیادی از انقلاب اسلامی گرفتند. در شکل شماره (۴) مدل شماتیکی از تأثیر انقلاب اسلامی بر قدرت‌یابی و جایگاه شیعیان در تحولات بین‌المللی ترسیم شده است.

شکل (۴) تأثیر انقلاب اسلامی بر قدرت‌یابی شیعیان در سطح بین‌المللی

نتیجه

پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش بود که نقش انقلاب اسلامی در فرآیند بازیابی تشیع معاصر چگونه بوده است. با توجه به یافته‌های تحقیق، پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری حکومت شیعه توسط امام خمینی علیه السلام در ایران، منجر به تحولات شگرفی در پیروان این مذهب در سایر نقاط جهان به خصوص خاورمیانه شد. این انقلاب سبب پیروزی و موفقیت تشیع و همچنین تشیع نقش بسیار مؤثری در پیروزی انقلاب ایران داشته است. جایگاه جدید این مذهب در کنار سایر مذاهب سبب اهمیت یافتن و انتقال این مذهب از حاشیه به مرکز شد. در زمان‌های گذشته که اصلاً توجهی به اقلیت شیعه که در مناطق مختلف پراکنده بودند نمی‌شد، ظهور انقلاب جدید تشیع در ایران منجر به آن شد که دانشمندان زیادی درباره تشیع و علل ظهور انقلاب اسلامی و قدرت‌یابی شیعیان به‌عنوان یک مکتب فکری اسلامی، تحقیق و پژوهش نمایند. همین اهمیت یافتن مطالعه و تحقیق درباره مذهب شیعه باعث ظهور شیعه به‌عنوان قدرتی جدید در منطقه و نظام بین‌الملل شد و در همین موقع از زمان ژئوپلیتیک شیعه مطرح شد و اندیشمندان در سراسر جهان از این کلمه در بحث از شیعیان سخن به میان آوردند.

در همین زمان، پس از قدرت گرفتن شیعیان در ایران به‌عنوان یک بازیگر مهم در نظام بین‌الملل، سایر شیعیان که در نقاط مختلف پراکنده بودند پس از تماشای این انقلاب روحیه خودباوری پیدا کردند و از انزوای سیاسی بیرون آمدند و جرأت یافتند تا در برابر حاکمیت کشور خود اعتراض کنند. این اعتراض‌های پی‌درپی اقلیت شیعه در کشورهای مختلف منجر به ظهور احزاب شیعه در این مناطق شد و رهبری شیعیان را در هر کشوری شخصی به عهده داشت که شیعیان را در رسیدن به قدرت و حاکمیت راهنمایی می‌کرد از جمله می‌توان «حزب‌الله لبنان» را نام برد که در عصر حاضر به یک قدرت منطقه‌ای تبدیل شده است و بازوی شیعیان ایران به حساب می‌آید و همچنین بزرگترین تهدید برای اسرائیل به‌شمار می‌رود. این عوامل با یکدیگر موجب قدرت یافتن شیعه و تاثیرگذاری بر تحولات نظام بین‌الملل شد.

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران به رهبری حضرت آیت‌الله امام خمینی، قابلیت‌های نهفته شیعیان مجدداً احیاء شد و سبب ظهور تشیع معاصر گردید که نقش مهمی در فرآیند بازیابی آن داشته است. زیرا توانست توجه اکثر کشورهای اسلامی را که از موقعیت استراتژیک و ژئوپلیتیکی مطلوبی برخوردار هستند به خود جلب کند و آنها به تشیع و همچنین شیعیان انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام خمینی به‌عنوان یک عنصر تعیین‌کننده در مناسبات بین‌الملل توجه کنند و بدین ترتیب انقلاب ایران به‌عنوان

الگوی انقلاب تشیع در کانون تحولات سیاسی آن کشورها قرار گرفت. در نهایت در عصر حاضر رهبری شیعیان جهان را «حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)» به عهده دارد و در این زمان انقلاب اسلامی توانسته است بیش از پیش زمینه‌سازی اهمیت یافتن تشیع را فراهم سازد و در اکثر مناطق جهان که دارای اقلیت شیعه هستند منجر به بیداری و آگاهی آنها شده‌اند و توانسته است با سیاست‌هایی که در مناسبات بین‌الملل در پیش گرفته‌اند موجب گسترش حوزه نفوذ شیعیان در جهان شوند که در قدرتمند کردن شیعیان تأثیر بسزایی داشته است. بنابراین در پاسخ پرسش تحقیق می‌توان بیان نمود، رابطه‌ای عمیق بین انقلاب اسلامی و تشیع معاصر وجود دارد به گونه‌ای که هر کدام منجر به تقویت یکدیگر می‌شوند.

منابع و مأخذ

۱. آدمی، علی، ۱۳۹۱، «بحران بحرین و امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه راهبردی*، سال ۲۱، ش ۶۲، ص ۱۶۸ - ۱۴۱.
۲. احمدی نوحدانی، سیروس، زارعی دارامرودی، هوشمند و آرش قربانی سپهر، ۱۳۹۸، «بررسی و تحلیل جایگاه پیاده روی اربعین در افزایش وزن ژئولیتیکی شیعیان در مناسبات جهانی»، *فصلنامه اسلام و ارتباطات میان فرهنگی*، سال اول، ش ۱، ص ۳۸ - ۱۳.
۳. احمدی، سیدعباس و محمدرضا حافظ‌نیا، ۱۳۸۹، «موانع و شیوه‌های بازدارنده تجدید حیات شیعه در جهان»، *فصلنامه علمی پژوهشی شیعه‌شناسی*، ش ۳۰، ص ۱۹۲ - ۱۵۵.
۴. احمدی، سیدعباس، ۱۳۸۶، «جغرافیای شیعه، نگاهی به پراکنش جغرافیایی شیعیان»، *نشریه جام هفته*، سال نهم، ش ۳۸۲.
۵. احمدی، سیدعباس، ۱۳۹۰، *انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه*، تهران، انتشارات اندیشه‌سازان نور.
۶. اخوان مفرد، حمید، ۱۳۸۱، *ایدئولوژی انقلاب ایران*، تهران، انتشارات پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
۷. اسکاچ پل، تدا، ۱۳۷۶، *دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی*، ترجمه سید مجید رویین تن، تهران، انتشارات سروش.
۸. اسکندری فاروجی، ابوالفضل، منتظرالقائم، اصغر، کجیاف، علی اکبر و هادی و کیلی، ۱۳۹۷، «تاریخ نگاری انقلاب اسلامی؛ ضرورت‌ها و بایستگی‌ها»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، سال ۱۵، ش ۵۲، ص ۹۶ - ۷۵.

۹. افشردی، محمدحسین و اکبری، حسین، ۱۳۹۱، «تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی»، تهران، *مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه*، انتشارات انجمن ژئوپولوتیک ایران.
۱۰. بخشی، امیررضا، ۱۳۹۰، *بررسی نقش سیاسی شیعیان عراق در نظام سیاسی عراق نوین*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، دانشکده علوم انسانی.
۱۱. بشیریه، حسین، ۱۳۸۲، *انقلاب و بسیج سیاسی*، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۲. بغدادی، عبدالقاهر، ۱۳۸۵، *تاریخ مذاهب اسلام یا ترجمه الفرق بین الفرق*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۳. بهروزلک، غلامرضا، ۱۳۸۶، «اسلام سیاسی و اسلام گرایی معاصر»، *پگاه حوزه*، ش ۲۰۹.
۱۴. پاشاپور، حمید، ۱۳۸۲، *نهضت های اسلامی، بازیگران جدید نظام بین الملل*، تهران: انتشارات مطالعات اندیشه سازان نور.
۱۵. تقی زاده داوری، محمود، ۱۳۸۳، «شیعه و مذاهب دیگر، بررسی حوزه های جغرافیایی تعاملی و چالشی»، *فصلنامه شیعه شناسی*، سال دوم، ش ۸، ص ۲۰۰ - ۱۶۵.
۱۶. تلاشان، حسن، ۱۳۸۸، «ژئوپلیتیک شیعه در لبنان قبل و بعد از جنگ ۳۳ روزه»، *فصلنامه شیعه شناسی*، سال هفتم، ش ۲۶، ص ۳۴ - ۷.
۱۷. توال، فرانسوا، ۱۳۸۰، *ژئوپلیتیک شیعه*، ترجمه، سید حسن صدوق، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۸. جعفرپور، رشید و ایمان حسین قزل ایاق، ۱۳۸۹، «نقش رسانه منبر» در شکل گیری و تداوم انقلاب اسلامی، *فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی*، سال چهارم، ش ۱۲، ص ۱۲۴ - ۱۰۹.
۱۹. جمشیدی، محمدحسین، ۱۳۷۴، *ارتباط متقابل انقلاب اسلامی ایران و جنبش شیعیان عراق*، مجموعه مقالات انقلاب اسلامی و ریشه های آن، انتشارات نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاه ها.
۲۰. جمعه ای، روح الله، ۱۳۸۸، *طرح خاورمیانه بزرگ*، تهران، نشر ایرنا.
۲۱. حافظ نیا، محمدرضا و سیدعباس احمدی، ۱۳۸۸، «تبیین ژئوپلیتیکی اثر گذاری انقلاب اسلامی بر سیاسی شدن شیعیان جهان»، *فصلنامه شیعه شناسی*، سال هفتم، ش ۲۵، ص ۱۱۰ - ۷۳.
۲۲. حافظ نیا، محمدرضا، ۱۳۷۸، «انقلاب اسلامی و تأثیرات بین المللی آن»، *فصلنامه پاسدار اسلام*، ش ۲۱۵.
۲۳. حافظ نیا، محمدرضا، ۱۳۹۰، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد، انتشارات پایلی.

۲۴. حسینی زاده، محمد علی، ۱۳۸۶، *اسلام سیاسی در ایران*، قم، انتشارات دانشگاه مفید.
۲۵. حسینیان، روح الله، ۱۳۸۰، *تاریخ یاسی تشیع تا تشکیل حوزه علمیه*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۲۶. حشمت زاده، باقر، ۱۳۸۸، *انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی*، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۷. خراسانی، رضا، ۱۳۸۹، «مواجهه غرب با اسلام سیاسی در دوره معاصر (چیستی و چرایی آن)»، *فصلنامه علوم سیاسی*، سال ۱۳، ش ۴۹، ص ۶۴ - ۶۵.
۲۸. داداشی، محمد علی، ۱۳۸۶، «براندازی نرم و کاربرد آن علیه جمهوری اسلامی»، *مجله نگاه حوزه*، پایگاه اطلاع رسانی حوزه، ش ۲۲۴.
۲۹. درخشه، جلال، ۱۳۸۴، *گفتمان سیاسی شیعه در عصر معاصر*، تهران، دانشگاه امام صادق.
۳۰. درخشه، جلال، ۱۳۹۰، *گفتارهایی درباره انقلاب اسلامی ایران*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۳۱. دلاورپورآقدم، مصطفی، ۱۳۸۸، «شیعه هراسی و جایگاه آن در دیپلماسی امنیتی ایالات متحده»، *مجله نگاه حوزه*، پایگاه اطلاع رسانی حوزه، ش ۲۶۱.
۳۲. دهقان، حمید، ۱۳۸۴، *انقلاب اسلامی نقطه عطفی در تاریخ*، تهران، انتشارات شمسا.
۳۳. دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، ۱۳۸۹، *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، انتشارات سمت.
۳۴. زین العابدین، یوسف، ۱۳۸۶، «منافع ملی ایران و ژئوپلیتیک نوین تشیع»، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، ش ۱۹، ص ۵۰ - ۳۳.
۳۵. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷، *ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس - با تأکید بر شیعیان*، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۳۶. سعید، بابی، ۱۳۷۹، *هراس بنیادین اروپا به‌داری و ظهور اسلام‌گرایی*، ترجمه غلام رضا جمشیدی‌ها و موسی عنبری، تهران، دانشگاه تهران. *مطالعات فرهنگی*
۳۷. شفیعی، نوزد؛ مرادی، احمد، ۱۳۸۸، «تأثیر جنگ ۳۳ روزه لبنان بر موقعیت منطقه‌ای ایران»، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر رضا*، سال اول، ش ۱، ص ۶۴ - ۴۱.
۳۸. ضرغامی، برزین، شوشتری، سیدمحمدجواد و سلمان انصاری زاده، ۱۳۹۱، «ژئوپلیتیک شیعه

نقش انقلاب اسلامی در فرآیند بازیابی تشیع معاصر □ ۴۷

یا هلال شیعه (مبانی، اهداف و رویکردها)، «فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۶، ش ۱، ص ۲۱۴-۱۹۷.

۳۹. طاهری، مهدی، ۱۳۸۸، *بازتاب انقلاب اسلامی بر شیعیان لبنان*، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۴۰. فاضلی‌نیا، نفیسه، ۱۳۸۵، «علل نگرانی غرب از انقلاب اسلامی (با تاکید بر عنصر ژئوپلیتیک شیعه)»، *فصلنامه علوم سیاسی*، سال نهم، ش ۳۶، ص ۱۲۴-۱۱۱.

۴۱. فاضلی‌نیا، نفیسه، ۱۳۸۶، «ژئوپلیتیک شیعه، مسئله امنیت ملی ایران»، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، سال چهارم، ش ۱۳، ص ۱۹۸-۱۸۶.

۴۲. فاضلی‌نیا، نفیسه، ۱۳۸۸، «ایدئولوژی تشیع، انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی»، *فصلنامه پانزده خرداد*، ش ۱۹.

۴۳. فوکو، میشل، ۱۳۷۹، *ایران روح یک جهان بی‌روح*، ترجمه افشین جهان‌دیده و نیکو سرخوش، تهران، نشر نی.

۴۴. کاظمی‌دینان، مرتضی، ۱۳۸۸، *علل خیزش شیعیان حاشیه جنوبی خلیج فارس (عربستان سعودی، بحرین، کویت)*، قم: مؤسسه شیعه‌شناسی.

۴۵. متقی‌زاده، زینب، ۱۳۸۴، *جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس*، قم، مؤسسه شیعه‌شناسی.

۴۶. محمدپور، علی، ۱۳۸۵، «ژئوپلیتیک شیعه در خاورمیانه پس از حمله آمریکا به عراق»، *دومین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران*، تهران، انجمن ژئوپلیتیک ایران.

۴۷. محمدی، منوچهر، ۱۳۷۷، *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و اهداف*، تهران، نشر دادگستر.

۴۸. محمدی، منوچهر، حسین خدادادی، ۱۳۹۶، *بازتاب انقلاب اسلامی، براساس نظریه نظام نوری شیخ اشراق، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، سال ۱۴، ش ۴۸، ص ۱۵۲-۱۲۷.

۴۹. محمدی، یدالله، ۱۳۷۱، «بررسی ابعاد همگرایی در منطقه خلیج فارس»، *فصلنامه مصباح*، ش ۳ و ۴، ص ۱۲۲-۹۹.

۵۰. مرادی، فریبا، ۱۳۸۸، *شریعتی و اسلام سیاسی در ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، انتشارات دانشگاه مفید.

۵۱. مطهری، مرتضی، ۱۳۷۲، *پیرامون انقلاب اسلامی*، تهران، انتشارات صدرا، چ نهم.

۴۸ □ فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، س ۱۶، زمستان ۱۳۹۸، ش ۵۹

۵۲. معین، محمد، ۱۳۸۶، *فرهنگ معین*، تهران، انتشارات زرین.

۵۳. ملکوتیان، مصطفی، ۱۳۸۹، «انقلاب اسلامی، نظام بین‌الملل و آینده غرب»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، سال هفتم، ش ۲۰، ص ۶۱-۶۶.

۵۴. مویر، ریچارد، ۱۳۷۹، *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی*، ترجمه دره میرحیدر و سید یحیی صفوی، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

۵۵. نادری، احمد، ۱۳۹۳، «از ژئوپلیتیک دولت محور به ژئوپلیتیک تمدن محور»، *دوفصلنامه مطالعات قدرت نرم*، سال چهارم، ش ۱۰، ص ۱۴۲-۱۲۳.

۵۶. نادری، مهدی، اسماعیل عارفی گوروان، ۱۳۹۶، چالش‌های هویتی گفتمان اسلام سیاسی در ایران معاصر، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی*، سال ۱۴، ش ۴۸، ص ۴۸-۲۷.

57. Key, D and Wehrey, S, 2008, *More Freedom, Less Terror? Liberalization and Political Violence in the Arab World*, [Http://www.rand.org](http://www.rand.org).

58. The Global Economy.com, 2013, *Shia Muslims as percent of the total Population*, The Cline Center for Democracy.

59. Source: <http://www.pbs.org>.

